

УДК 781:378(477)

Афанасьєв Ю.А.,

професор кафедри дизайну Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор філософських наук

БОЛЕСЛАВ ЯВОРСЬКИЙ: ПАРАДОКСИ ІСТОРИЧНОЇ ДОЛІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОРОБКУ

У статті здійснено спробу пояснити парадоксальне явище в історії української культури, що стосується історичної долі наукового та педагогічного доробку Болеслава Яворського. Це ім'я достатньо відоме у професійних колах, але творчі здобутки та педагогічні напрацювання визначного музикознавця й досі залишаються мало вивченими навіть у середовищі діячів мистецтва та мистецької освіти.

Ключові слова: Болеслав Яворський, науково-педагогічний доробок, мистецька освіта.

Постать Болеслава Леопольдовича Яворського широко відома у музичних колах і найперше серед музикознавців. Його ім'я пов'язують, насамперед, з так званою «теорією ладового ритму», яка у 30-х роках минулого століття була предметом палких дискусій і, попри неоднозначне ставлення до неї, суттєво вплинула на все вітчизняне музикознавство. Чимало понять і термінів,

що були запозичені з теорії Яворського, увійшли у музикознавчу науку, стали хрестоматійними. Проте таке введення відбулося за допомогою посередництва Б.В. Асаф'єва, С.В. Протопопова та ін. Енциклопедичні знання з музики усіх часів та народів, сміливі й точні судження про композиторів та виконавців минулого й сучасності, глибина культурно-історичних узагальнень і переконливість думки справляли колосальне враження на таких великих сучасників Б. Яворського, як Д.Д. Шостакович, С.С. Прокоф'єв, М.Ф. Гнесін, М.Я. Мясковський, Р.М. Глієр, Г.Г. Нейгауз та ін. Його учнями були видатні українські композитори і музичні діячі: М.Д. Леонтович, Г.Г. Верьовка, М.І. Вериківський, П.О. Козицький. Зі школи Б. Яворського також вийшли знані музикознавці, такі як В.А. Цуккерман, А.О. Альшванг, В.Д. Конен, Л.В. Кулаковський.

І все ж теоретична концепція цього видатного музиканта-мислителя, як свідчать і висловлювання сучасників, і весь хід освоєння та опрацювання його музично-теоретичного й науково-педагогічного спадку, залишилась недостатньо зрозумілою як сучасниками, так і наступними поколіннями. Для них постать Б. Яворського все більше відходить у царину легенд, до яких треба ставитись шанобливо, проте не дуже переймаючись їхньою суттю, змістом і значенням. Постає правомірне запитання: чому так сталося?

Метою дослідження є спроба пояснити суперечливий феномен: чому за достатньої відомості особистості Болеслава Леопольдовича Яворського його науково-творчих та педагогічних здобутків залишаються мало вивченими нашим мистецьким та освітянським загалом.

Деякі дослідники життя та творчості Яворського пов'язують відносно маловідомість його творчого доробку з тим, що він (з різних причин) так і не систематизував свої музично-теоретичні погляди, не виклав їх послідовно, цілісно і, що особливо важливо, зрозуміло. Його роботи мають підготовчий, тезисний характер, вирізняються афористичністю стилю, надзвичайною стислістю та концентрацією думки без належного її розгортання у зручну для сприйняття лінгвістичну форму [див.: 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Очевидно, саме тому більшість із них так і не була опублікована.

Неймовірна інтенсивність та екстенсивність діяльності Б. Яворського не давала можливості зосередитися на теоретичній розробці й літературному вдосконаленні його музичної теорії, яка

до того ж постійно видозмінювалась в уявленні автора й не квапилося набути завершеної форми.

Слід зазначити, що Б. Яворський брав найактивнішу участь у всіх сторонах музичного процесу. Він не був суто теоретиком, як це нерідко уявляють. Б. Яворський був музикантом у широкому розумінні цього слова: музикантом-виконавцем, музикантом-композитором, музикантом-теоретиком, музикантом-педагогом, музикантом-організатором. І у всіх цих напрямках він працював самовіддано, чесно і плідно. Так, саме завдяки його діяльності в галузі формування змісту й форм музичного виховання ми маємо найефективнішу систему музичної освіти.

Не менш цікавим і цінним є музично-педагогічний доробок Б. Яворського. Проте він теж залишається *terra inkognita* для більшості фахівців у цій галузі. І річ не тільки в тім, що музично-педагогічний спадок Б. Яворського, як і музично-теоретичний, не впорядкований та не опублікований самим автором й існує переважно у вигляді численних фрагментів незавершених робіт, нотаток, офіційних документів та опублікованих спогадів його учнів та свідків музично-педагогічної діяльності майстра. А в тім, що заростає травою безпам'ятства культурна нива, яку він з такою любов'ю та наснагою обробляв і засівав елітними зернами. Нинішні ж колеги-музикознавці Б. Яворського не в змозі віднайти у пізніших різнотрав'ях колоски його засіву та скуштувати від плодів його, а то і дати їм нове життя на полях новітньої національної культури. Особливо прикро те, що певне забуття та втрата справжнього дослідницького інтересу до творчої спадщини митця спостерігається в Україні. Адже Б. Яворський чимало зробив для розвитку нашої музичної культури.

Болеслав Леопольдович Яворський народився у 1877 р. у Харкові. Його батько — Леопольд Вікентійович Яворський, родом із Привіслинського краю (Польща), — був висланий перед польським повстанням 1863 р. у прикаспійські степи, але зумів зробити військову кар'єру і дослужитись до генерала інтендантської служби. Мати — Наталя Йосипівна Жолинська — добре знала українську мову і з дитинства прививала своїм дітям любов до простого народу і, зокрема, до народних пісень.

Перші уроки музики Б. Яворський отримав від матері. Згодом під керівництвом більш професійних викладачів він досяг таких успіхів, що, приїхавши в Київ, зміг отримати посаду штатного аком-

паніатора в Київському музичному училища. А вже через рік (1894) Болеслав стає студентом цього ж навчального закладу по класу фортепіано В.В. Пухальського.

З 1898 по 1916 рік Б. Яворський навчається у Московській консерваторії. Активно займається композиторською, теоретичною, концертно-виконавською та організаційною діяльністю. З 1906 р. він серед засновників-організаторів та найактивніших викладачів першої в Росії Народної консерваторії при Московському товаристві народних університетів.

Але, отримавши у Москві знання, досвід і навіть визнання, Б. Яворський у 1916 р. повертається до Києва. Тут його талант і енергія розгортаються з надзвичайною силою, одночасно реалізуючись і в стінах Київської консерваторії, і у Вищому музично-драматичному інституті ім. М.В. Лисенка, і в організованій ним Народній консерваторії.

Київський період 1916–1921 рр. став яскравою сторінкою в житті та творчості Б. Яворського. У цей час його талант набуває неабиякого розквіту. Він здобуває авторитет і навіть славу. Нарком освіти А.В. Луначарський навіть запрошує Б. Яворського в Москву для роботи у Наркомпросі з метою організації музичної освіти у масштабах всієї Радянської держави.

Загалом київський період, хоч і був недовгим, але виявився дуже плідним, особливо для практичного втілення більшості педагогічних та організаційно-освітніх ідей Болеслава Леопольдовича. Так, наприклад, у Києві було створено демократичну систему розповсюдження музичної культури. Саме на цей час припадає виховання Б. Яворським цілої плеяди закоханих у справу послідовників, яких він ще багато років поспіль буде спрямовувати, допомагатиме їм та слідкуватиме за їхньою діяльністю.

Так, Григорій Верьовка, який був одним із учнів Болеслава Леопольдовича, у своїх спогадах зазначав, що Б. Яворський став ініціатором та автором низки важливих перетворень у системі музичної освіти, що залишили помітний слід у розвитку музичної культури в Україні. Він вважав, що обов'язок українських істориків музики та музичної педагогіки детально висвітлити діяльність Б.Л. Яворського, а також все те, що є цінним у його вченні [2, 114]. Проте, на жаль, творча спадщина митця і до сьогодні залишається мало вивченою. Публікацій, присвячених цій темі, в українських

виданнях — одиниці. Щодо монографічних досліджень, то за роки незалежності вийшла тільки одна така робота тай то мізерним накладом. Тому серйозно вплинути на вирішення зазначеної проблеми вона не могла [1].

Не менш дивним є відображення постаті Б. Яворського в російських літературних джерелах. Щоправда, тут парадокс набуває дещо іншого характеру.

Хоча ім'я Болеслава Яворського відоме лише вузькому колу фахівців, його ніяк не можна назвати забутим чи замовчуваним. Час від часу з'являються публікації, в яких віддається належне таланту і самовідданій праці цього невтомного будівничого вітчизняної музичної культури.

Так, у 1964 р. видавництво «Советский композитор» випускає у світ книгу «Б. Яворский. Воспоминания, статьи, письма». Книга мала широкий резонанс в музичних колах. Її наклад і обсяг відразу виявились недостатніми. Тому в 1972 р. виходить друком друге видання цієї книги, виправлене і чимало доповнене. Слід зазначити, що і першого, і другого разу вихід книги був надміру пафосний. Достатньо сказати, що її загальну редакцію здійснював сам Дмитро Шостакович.

У книзі опубліковані статті та спогади таких грандів радянської культури, як А.В. Луначарський, С.С. Прокоф'єв, Б.В. Асаф'єв, А.О. Альшванг, Г.Г. Нейгауз, Г.Г. Верьовка, І.О. Сац, В.Д. Конен, В.А. Цуккерман. Усі вони висловлюють надзвичайну повагу і захоплення особистістю Болеслава Леопольдовича як людини, що здійснила неоціненний вклад у розвиток музичного мистецтва.

Крім того, всі автори схиляються до думки щодо серйозного вивчення, узагальнення та подальшого розроблення наукового й педагогічного спадку Б. Яворського й відповідно широкого застосування в науковій та педагогічній діяльності. Однак при цьому більшість статей книги має мемуарний характер про що свідчать типові заголовки: «Пам'яті великого діяча» (А.О. Альшванг), «Повчальна зустріч» (С.С. Прокоф'єв), «Чудова, надзвичайна людина» (Г.Г. Нейгауз), «Штрихи до портрета Б.Л. Яворського» (Г.М. Коган), «Незабутні роки» (В.А. Цуккерман), «Ім'я, яке я згадую з вдячністю» (К.Г. Держинська).

Проте книга не стала початком аналітичної роботи з вивчення творчого спадку Б. Яворського, хоча саме на це було спрямоване

видання, як стверджує автор передмови І. Сац. На жаль, очікуваного вибуху дослідницької активності у цьому напрямі не відбулось.

Після видання книги «Б. Яворський. Воспоминания, статьи, письма» було ще три невеличкі хвилячки публікацій, зумовлені здебільшого ювілейними датами — 100-річчям, 110- та 120-річчями від дня народження митця. Зазвичай вони мали панегірично-меморіальний характер і майже не зачіпали змісту й суті творчої спадщини Б. Яворського.

Отже, маємо парадоксальний феномен: з одного боку, незаперечне визнання значимості постаті Б. Яворського та його творчого доробку, а з другого — стійка недооцінка останнього в теорії та практиці реального музичного життя. У всякому разі задекларований масштаб значимості творчості Б. Яворського у згаданих меморіальних публікаціях є несумірний з обсягом її реального висвітлення.

Зазначений парадокс виглядає ще більш інтригуючим з огляду на те, що нерідко теоретичні й практичні доробки Б. Яворського активно циркулюють у наукових розробках і реалізуються на практиці окремо від імені автора. А отже, вивчення наукового та педагогічного доробку митця набуває ще й етичного сенсу. І хоч науковій істині байдуже щодо імен її відкривачів, проте це не має стосуватися людей. Уточнення авторства наукових, теоретичних чи методичних знахідок є не тільки етичне, але і, власне, наукове завдання будь-якого ретроспективно-наукового пошуку.

Отже, можемо стверджувати, що за вказаними парадоксами щодо історичної ролі творчого доробку Б. Яворського ми не вбачаємо зловмисних дій ні з боку владних структур (з владою у Яворського були майже безхмарні стосунки), ні з боку заздрісних колег.

Б. Яворський був творчою особистістю. Він не прагнув кар'єри. Б. Яворський робив те, що ніхто не робив до нього та і після нього фактично теж. Він був унікальний. Тому, на нашу думку, причиною відносного забуття його творчого доробку, особливо в галузі педагогіки, є реміснична обмеженість музичного загалу, який взагалі не дуже полюбить теорії та методики і традиційно дотримується дідівських методів передачі технічного й артистичного досвіду від вчителя до учня.

У цілому історія творчого доробку Б. Яворського є ще однією ілюстрацією наших лінощів та безгосподарності щодо багатств,

якими ми номінально володіємо, але не намагаємося здобути фактично.

Джерела

1. Афанасьев Ю.Л. Професійна підготовка музиканта: уроки Болеслава Яворського / Ю.Л. Афанасьев, О.Ф. Джура. — К. : ДАКККиМ, 2009. — 128 с.
2. Яворский Б.Л. Статьи, воспоминания, переписка / Б.Л. Яворский. — 2-ое изд., испр. и доп. — М. : Сов. композитор, 1972. — Т. 1. — 711 с.
3. Яворский Б.Л. Строеие музыкального произведения в связи с его исполнением / Б.Л. Яворский. — М., 1914. — 36 с.
4. Яворский Б.Л. Строеие музыкальной речи. Материалы и заметки / Б.Л. Яворский. — М. : Юргенсон, 1908. — Ч. 1–3. — 24 с.
5. Яворский Б.Л. Сюиты Баха для клавира / Б.Л. Яворский. — М.-Л. : Музгиз, 1947. — 55 с.
6. Яворский Б.Л. Текст и музыка (продолжение работы «Строеие музыкальной речи») / Б.Л. Яворский // Музыка. — 1914. — № 163. — С. 8–14; № 166. — С. 88–93; № 169. — С. 151–156.
7. Яворский Б.Л. Упражнения в голосоведении / Б.Л. Яворский. — М. : Юргенсон, 1913. — 26 с.
8. Яворский Б.Л. Упражнения в образовании схем ладового ритма. Ч. 1 / Б.Л. Яворский. — М. : Юргенсон, 1915. — 54 с.

В статье предпринята попытка объяснить парадоксальное явление в истории украинской культуры, касающееся исторической судьбы научного и педагогического наследия Болеслава Яворского. Это имя достаточно известно в профессиональных кругах, но творческие достижения и педагогические наработки выдающегося музыковеда до сих пор остаются мало изученными даже в среде деятелей искусства и художественного образования.

Ключевые слова: Болеслав Яворский, научно-педагогическое наследие, художественное образование.

The content of the article is an attempt to explain the paradoxical phenomenon in the history of Ukrainian culture, which is connected with the history of the scientific and pedagogical heritage of Boleslav Yavorsky, whose name is quite well-known in professional circles, however, whose scientific and educational developments are little-known even among the representatives of art, and the art education.

Key words: Boleslav Yavorsky, creative scientific and pedagogical heritage, art education.